

Boj o národ

Obrazy Mnichova ve sporech o českou zahraniční politiku

ONDŘEJ SLAČÁLEK

The Struggle for the Nation The Images of Munich in the Discords about the Czech Foreign Policy

Abstract: The article is an analysis of the metaphor of Munich Agreement in the Czech political and media discourses concerning three foreign policy issues from the last three years: the discord about the diplomatic recognition of Kosovo by the Czech Republic, the discussion of the conflict between Russia and Georgia and the issue of the US radar base in the Czech Republic.

The text does not aspire to judge which usage of the analogy with Munich is correct. Instead, it works with it as a specific frame which is intended to mobilize a presupposed national “us” for a specific political agenda. The goal is to depoliticize the political discord – to solve it by referring to a morally strong precedent and subordinate it to this precedent. Munich is used in this way by the followers of very different political camps.

Using the analogy of Munich has two main modalities – the interventionist modality (it is necessary to intervene against a dictator, not to appease him) and the sovereignist modality (it is necessary to defend the sovereignty of the state against an intervention or against aggressive demands of minorities). The former is more in accord with the use of the Munich analogy by Western politicians, while the latter corresponds more with the Czech context.

Key words: the Munich analogy, Václav Havel, depolitization, discourse analysis, symbolical center.

Česká společnost portrétuje samu sebe jako nenacionalistickou – počínaje *Ústavou*, která definuje český národ jako občanský, a konče velkou částí české publicistiky, která národní téma upozaduje a vnímá nanejvýš jako okrajovou nebezpečnou kartu, rozehrávanou některými politiky, z nichž nejvýznamnějším je kontroverzní prezident republiky Václav Klaus. Nacionalismus, jako kdyby představoval minulost, pochopitelnou v dobách národního obrození a první republiky, násilně manipulovanou za diktatury Komunistické strany Československa (KSČ) a pro nynížšek zdiskreditovanou či přinejmenším překrytou aktuálnějšímími tématy a přístupy.

V kontrastu s tímto postnacionalistickým sebepojetím nicméně stojí závěry některých historiků a společenských vědců. Historička Mary Heimannová ve své kontroverzní knize o historii Československa hovoří o zastřeném českém nacionalismu jako o hlavní negativní charakteristice tohoto útvaru. V závěru píše explicitně o tom, že „[n]acionalismus, *nikoli komunismus, je nereformovaný a nekající se silou v regionu*“ (Heimann, 2009, s. 324). Jakkoli její kniha balancuje na hraně tenděčnosti, představu o síle českého nacionalismu sdílí i další autoři. Antropolog Ladislav Holý zdůrazňuje ve své diskuzi o česko-slovenském sporu, že „[č]eský nacionalismus... *zůstává skryt i mnohým Čechům, kteří ho paradoxně dávají najevo jeho vehementním popíráním*“ (Holý, 2010, s. 14).

Východiskem této stati bude právě teze o existenci silného, byť „implicitního“ českého nacionalismu, který sice ve vědomí české společnosti zčásti ustoupil, ale v podobě silných orientujících motivů se stále projevuje jako centrální moment v celé řadě současných diskuzí v české společnosti. Nacionální zarámování je přitom sdílené napříč hlavními součástmi politického spektra, neimplikuje tedy zaujatou pozici a konkrétní preferenci, ale spíše dostupný způsob argumentace, skrze nějž se k formulaci preferencí dospívá (*srovnej Beneš, 2010*).

Je ovšem pochopitelné, že nejde (navzdory tomu, co implikuje Heimannová a do jisté míry i Holý) o nějaké české specifikum, o nějakou místně specifickou umírněnou a skrytou variaci „*horkého nacionalismu*“ explicitně nacionalistických hnutí. Český nacionalismus bude v této stati chápán jako příklad obecného fenoménu, popsáného Michaelem Billigem jako „*banální nacionalismus*“, tedy jako prostřednictvím sdílených odkazů, symbolů a praktik nepříliš zjevně a reflektovaně reprodukováný národ (*pro odlišení „horkého“ a „banálního“ nacionalismu srovnej Billig, 1995, s. 43–46*). Tento „banální“ nacionalismus poskytuje danému národu jistý rejstřík orientujících odkazů, které jsou ovšem součástí napříč doktrínami sdíleného kulturního kódu a sedimentů společné socializace, nikoli produktem aktivně vyznávané explicitní nacionalistické doktríny.

Pro charakteristiku těchto orientujících odkazů si vypůjčuji termín „symbolická centra“, zavedený Milošem Havelkou v návaznosti na kritickou diskuzi pojmu „symbolické formování“ Ernsta Cassiera a pojmu „*historické centrum*“ Heinricha Rickerta (*srovnej Havelka, 2001*). Tato symbolická centra, jejichž koncept Havelka formuluje jako nástroj pro kritickou analýzu diskuzí o smyslu českých dějin, mohou být dosti rozličná – může jít o událost, etapu, osobnost i otázku. K jejich shodným rysům patří to, že „*mohou být (a často jsou) naplněny symbolickými významy, které jim historicky neodpovídají*“, to, že kombinují relativní stálost své přítomnosti ve veřejných diskuzích s proměňující funkcí (zatímco označující je konstantní, mění se, často výrazně, označovány), to, že výrazně „*působí na vytváření mentálních obrazů skutečnosti a kulturních stereotypů různého druhu i na doktrinalizaci výkladových vzorců historických a politických událostí*“ (*Havelka, 2001, s. 17*).

Pro účely tohoto textu byl vybrán jeden takový odkaz – obraz Mnichova – a sledován ve třech nejvýraznějších zahraničněpolitických diskuzích nedávné doby, v nichž účinkoval. Orientace prostřednictvím symbolického centra Mnichov bude analyzována jako prostředek k budování národního „my“ a zároveň jako zdroj argumentů v politické diskuzi uvnitř tohoto národa, přičemž bude sledováno, jakými způsoby je toto „my“ budováno, k jakým hodnotám a zaujímaným stanoviskům poukazuje, proti komu a čemu je v různých případech mobilizováno. Tato analýza nemůže vysledovat míru nacionalismu v českých zahraničněpolitických diskuzích (na to by byla třeba jinak designovaná, kvantitativněji zaměřená studie), ale bude sledovat, jak konkrétně funguje a jakým směrem může organizovat diskurzivní materii jeden rámec vycházející z „národní paměti“.

Vybrané příklady – uznání Kosova, válka v Gruzii a spor o americkou radarovou základnu na českém území – spojuje to, že byly výraznými spornými momenty v české diskuzi o zahraniční politice, a to, že pro jejich popis přinejmenším jedna ze stran mobilizovala obraz Mnichova, jinak jsou nicméně značně odlišné. Jestliže k jejich uchopení užívaly různé politické síly stejného rámce, ač prostřednictvím tohoto rámce komunikovaly často odlišné argumenty i agendu, implikuje to, že aktéři z velmi rozdílných prostředí počítali s argumentační silou takového odkazu a/nebo jej sami sdíleli jako podstatnou součást svého mentálního horizontu.

Právě popis způsobu, jakým se v českém diskurzivním prostoru rozehrávají národní ukotvené percepcí mnichovské zkušenosti a jakým se vztahují k reformulaci národní identity a k legitimizaci konkrétních zahraničněpolitických stanovisek, by měl činit tuto analýzu relevantní pro diskuzi o formování národních preferencí v rámci Evropské unie (EU), jakkoli odlehlá od ní se může zdát. Ač se postavení České republiky v Evropské unii nestalo ve sledovaném období ve srovnatelné míře oblastí pokrývanou analogií s Mnicho-

vem,¹ může být využívání tohoto odkazu v kauzách, které byly pro českou společnost významné a rozdělovací, poučné jednak proto, že se tyto kauzy týkaly i témat spojených s pozicí České republiky v EU (spor o americký radar) či s kolektivním stanoviskem EU (válka v Gruzii) nebo s jeho absencí (uznání Kosova) a že měly souvislost s jednáním českých představitelů v EU, a jednak proto, že poukazují k argumentačním repertoárům mobilizovatelným v dalších zahraničněpolitických sporech, které mohou mít přímější souvislost s Evropskou unií.

V následující části budou formulována sledovaná témata analýzy a diskutována její metodologická východiska. Důraz bude kladen zejména na odlišení od nejčastějšího přístupu ke studiu historických analogií obecně a analogie Mnichova zvláště – tedy od akcentu na roli analogie ve vědomí a rozhodování zodpovědných politiků a přesun ke zvažování historických analogií jako legitimizačních rámců ve veřejném diskurzu. Nebude nás zajímat, *co* si politici „opravdu myslí“, ale *jak* se ve veřejném prostoru argumentuje. Následovat budou tři části věnované prezentaci analýzy konkrétního empirického materiálu. V první bude sledována role Mnichova v argumentaci odpůrců uznání Kosova, ve druhé bude sledován Mnichov jako náhradní analogie vůči roku 1968 v diskurzu českých podporovatelů Gruzie v gruzínsko-ruské válce a třetí se zaměří na použití odkazů k Mnichovu ve sporu o americkou základnu na českém území. Tato poslední část se z pochopitelných důvodů rozdvíjí, neboť bude sledovat, jakým způsobem používali analogii odpůrci a jakým způsobem stoupenci radaru. V závěru shrnu základní shodné rysy zkoumaných odlišných případů.

VÝCHODISKA ANALÝZY

Mnichovská analogie má vzhledem k dlouhé historii svého využívání na mezinárodní úrovni za sebou i ne zcela krátkou historii své akademické analýzy. Mnichov byl jedním z hlavních obrazů analyzovaných v knize Yuena Foonga Khonga *Analogies at War: Korea, Munich, Dien Bien Phu and the Vietnam Decision of 1965* (Khong, 1992). Analytických postupů rozvinutých v této knize využívá i Aidan Hehir ve svém rozboru amerického rozhodování o válce v Kosovu v roce 1999 (Hehir, 2006). V obou případech je analogie chápána jako nezbytná vlastnost lidské psychiky a její percepce reality (Khong, 1992, s. 24, 39; Hehir, 2006, s. 71–72). Oba autoři sledují užívání analogií na individuální úrovni u těch aktérů, kteří se přímo podílejí na rozhodování o zahraniční politice, a jednotlivé analogie jsou posuzovány podle toho, k jak validním řešením poukazují: „*Ti, kdo rozhodovali, často užívali historii špatně. Často užívali nesprávné analogie, které nejen nedokázaly vystihnout novou situaci, ale také byly zavádějící, protože zdůrazňovaly umělé a irelevantní paralely*“ (Khong, 1992, s. 12).

Mnichovská analogie z tohoto hlediska může být pochopitelně snadno zpochybněna jako přehánějící, zavádějící rámeček. Symetrizace s Adolfem Hitlerem vzhledem k povaze nacismu absolutizuje diskutované hrozby. Vypořádat se s takovým přístupem není obtížné; Markusovi Kornprobstovi stačila základní aristotelovská logika. Jeho „*aristotelovský argument proti mnichovské analogii*“ shrnuje: „*Protagonisté mnichovské analogie tvrdí, že se Hitlerovi nemělo ustupovat. Dále tvrdí, že diktátorům nelze ustupovat. Z toho plyne, že všichni diktátoři jsou jako Hitler, což zjevně není pravda*“ (Kornprobst, 2007, s. 30). U Khonga je v souvislosti s Vietnamem analogie s Mnichovem vykládána jako „*intelektuální základ teorie dominového efektu*“ (Khong, 1992), která měla klíčový dopad na americkou strategii v jihovýchodní Asii, zatímco v případě Jugoslávie Hehir zdůrazňuje roli československých kořenů Madelaine Albrightové a jejího osobního vlivu na převládnutí analogie s Kosovem nad konkurenční skupinou analogií implikující ve vztahu k intervenci mnohem zdráhavější a zdrženlivější postoj, pro niž má autor označení „*Viet-malia*“, odvozené z kombinace názvů Vietnam a Somálsko (Hehir, 2006, s. 74).

Tato perspektiva usazuje tedy svou analýzu analogií a v jejím rámci analogii Mnichova v psychologii rozhodujících aktérů, *decision-makers*. Analogie jsou posuzovány podle to-

ho, jak přibližují či popřípadě zkrusují aktuální situace a jak vhodná či naopak nepřipadná řešení podporují. To platí nejen pro Khonga a Hehira, ale rovněž pro Kornprobsta, který ovšem rozšiřuje záběr i na vědce, což mu poskytuje příležitost pro vtipný přehled omylných využití historických analogií v disciplíně mezinárodních vztahů, v jejichž čele se pochopitelně nachází odkaz „Mearsheimer, 1990“. Navzdory tomuto rozšíření i otevřenosti k různým epistemologickým perspektivám sdílí nicméně Kornprobst (jak již bylo ostatně uvedeno výše) s Khongem a s Hehirem stejnou otázku po případnosti analogií a jejich „plodnějším využití“ (Kornprobst, 2007, s. 48–49). To se projevuje v jeho stížnosti na adresu poststrukturalistů, že „neposkytují žádné vodítko pro rozhodnutí mezi přijatelnou a nepřijatelnou analogií“ (Kornprobst, 2007, s. 34).

V tomto smyslu bude následující analýza velice „poststrukturalistická“. Metodologie této práce byla inspirována analýzou diskurzu, na rozdíl od výše zmíněných prací ponechá tedy otázku věcné vhodnosti a přijatelnosti analogií co možná nejvíce stranou. Odkazování na Mnichov nebude posuzováno z hlediska míry správného či produktivního vystižení reality, ale spíše z hlediska stávající sociální funkce, tedy jako znak zexpresivňující, legitimizující a popřípadě mobilizující. A nejen to. Namísto individuálního pohledu rozhodujících osob a jejich motivací pro rozhodování ji bude zajímat společenský diskurz a role analogií jako legitimizačních a mobilizačních figur v jeho rámci. V tomto smyslu doplní diskurzivní analýza analýza rámování.

Výraznou metodologickou inspirací bylo samozřejmě uplatnění Foucaultovy genealogické (historické) metody Michelem Foucaulem samotným, například v jeho genealogii války ras a rasismu (Foucault, 2006), a dále Davidem Campbellem na vztah identity a zahraniční politiky Spojených států amerických (Campbell, 1998; pro přiblížení foucaultovské historické diskurzivní analýzy a diskuzi jejího vztahu s ostatními srovnej Beneš, 2008; pro koncept genealogie v oboru mezinárodních vztahů srovnej Ashley, 1989). Následující text není ovšem genealogií – nevěnuje se historicky rozsáhlejšímu úseku, ale naopak jasně vymezené a relativně krátké časové periodě. Spíše mimo jeho záběr jsou kořeny stávajících konceptů a identit. Klíčovým propojením je zde zájem o identitu a její konstituci prostřednictvím vyloučení, ani toto propojení ale není bezvýhradné. Jestliže pro Campbella jsou diskurzivní praktiky spojené se zahraniční politikou klíčové pro vymezení identity nejen v důsledku jeho metodologického východiska, ale i se zřetelem k jeho empirické materii, tedy USA (srovnej například Campbell, 1998, s. 91), platí to i pro tento text. Jestliže podobně jako Foucault a Campbell sledujeme vyloučení a obraz nepřátel jakožto nejdůležitější ukazatele identity, doplňujeme tento obraz zároveň o obrazy solidarity, identifikace a přivlastnění, neboť v českém kontextu má odkaz k Mnichovu rovněž tuto funkci. Jinými slovy řečeno, mnichovskou analogii zde sledujeme nejen jako nástroj vylučování, ale také jako klíč ke ztotožnění s cizím příběhem, k popsání cizí politické kauzy jazykem vlastní historie a tím i k jejímu přisvojení, přejmutí do rámce vlastní identity a vlastního příběhu.²

Praktické postupy, které jsou konkrétněji zaměřeny na text a na jeho jednotlivé obraty a které vycházejí z jasně vymezeného vzorku, pochopitelně za mnohé vděčí kritické diskurzivní analýze (srovnej například Fairclough, 1989; Fairclough, 2003). Postupy vypůjčené z kritické diskurzivní analýzy sehrály ovšem spíše instrumentální, nápomocnou roli. Jakkoli analýza sleduje uplatněné jazykové postupy, jejich rozbor je pouhým prostředkem k rozpoznání rolí a vztahů odvozených od artikulovaných identit aktérů.

Propojením diskurzivní analýzy jako metody práce a banálně nacionalistického obrazu jako tématu je výše představený Havelkův koncept symbolického centra. V kontextu této stati je přitom možné vnímat symbolické centrum jako specifický případ rámce, tedy významotvorného kontextu orientujícího rozumění a hodnocení, „interpretační schéma“, které nasvěčuje problém způsobem, který favorizuje určitý typ hodnocení a naopak implikuje vyloučení jiných (srovnej například Nelson – Oxley, 1999; Druckman, 2001). Jak ukázal už Erving Goffman (Goffman, 1986; srovnej též Gamson et al., 1992, s. 384–386),

rámce představují právě jak strukturu, v níž jsou aktéři nuceni se pohybovat, tak jsou zároveň i produktem jednání, aktéři s nimi často vědomě, strategicky pracují. To samé lze vztáhnout na symbolická centra – daná národní společnost do nich socializuje své členy, kteří jejich prostřednictvím rozumějí různým politickým událostem, a zároveň v důsledku toho představují obzvláště dostupnou součást argumentačních repertoárů, které mohou aktéři využívat ve své přesvědčující aktivitě. Mnichov jako stěžejí zpochybnitelné symbolické centrum a zdroj významotvorných odkazů zde bude vnímán jako východisko pro rámování jednotlivých politických situací různými politickými silami.

Analýza má zodpovědět tři základní výzkumné otázky. Bude sledovat, k jakým označovaným poukazuje označující Mnichov. V návaznosti na to bude analyzovat, jakým aktérům určuje analogie s Mnichovem jaké role. A konečně, bude se rovněž ptát, k jakým zdrojovým hodnotám a k jakému „my“ Mnichov odkazuje, jaký národ se v soubojích různých interpretací Mnichova a jejich napojení na aktuální zahraničněpolitické spory ustavuje, vůči komu je vymezen a s kým se naopak ztotožňuje.

Analýzován byl vzorek, který vznikl zadáním klíčového slova „Mnichov“ pro období 2007–2009 do databáze Anopress a následně vyřazením článků, které se týkaly zahraniční politiky.³ Z těchto článků jasně vyplynulo, že nejčastěji se obraz Mnichova objevoval ve sledovaném období ve třech kontextech: v kontextu sporu o uznání Kosova, sporu o válku v Gruzii a sporu o americkou radarovou základnu na území České republiky. Četnost zmínek se výrazně lišila, oproti početnějšímu výskytu v prvním a třetím případě byla paralela výrazně méně užívána v recepci války v Gruzii (celá pasáž je nakonec vystavěna na analýze dvou textů, ač jich pochopitelně bylo více) – mimo jiné i proto, že v tomto případě bylo užití mnichovské analogie až sekundární, navazovalo a reagovalo na užití paralely s rokem 1968.

Diskurz je vnímán jako komplexní struktura, text se záměrně nesoustředí jen na ideologicky klíčové postavy, politiky a přední komentátory, nezastavuje se tedy pouze u textů petic či publikovaných stanovisek. Vtahuje do hry i zcela okrajové texty (čtenářské dopisy, komentář v internetovém deníku *Neviditelný pes* a podobně) tam, kde dořikávají některé prvky diskurzu, které v kultivovanějším a reflektovanějším projevu klíčových mluvčích zůstanou skryté nebo nedořečené.

MNICHOVSKÝ PŘÍBĚH KOSOVA

Bombardování Jugoslávie vojsky NATO ani ne dva týdny po českém vstupu do Severoatlantické aliance vyvolalo v české společnosti spory, napětí a roztržky, inspirované mimo jiné protiválečnými náladami a prosrbskými sympatiemi části české společnosti. Ilustrativní zde byl ambivalentní postoj české sociálnědemokratické vlády, která nejprve po jistou dobu zapírala své vlastní rozhodnutí o souhlasu s bombardováním, aby se posléze k nevoli velké části sdělovacích prostředků a také prezidenta republiky Václava Havla pokusil tehdejší ministr zahraničí Jan Kavan přispět k brzkému ukončení konfliktu tzv. česko-řeckou iniciativou (*pro poněkud jednostranné shrnutí této diskuze srovnej Khol, 2004, s. 36–37*). Spor o vztah ke Kosovu se v českém prostředí znovu odehrál v souvislosti s vyhlášením jeho nezávislosti 17. února 2008 (*pro jeho shrnutí srovnej Tesař, 2009, s. 222–225, 235–236*).

Proti českému uznání tohoto útvaru se zformovala vcelku široká opozice složená zejména z české levice. Její postoje ale výrazně legitimizoval také prezident republiky Václav Klaus (*srovnej například Zah, 2008; Klaus, 2008*) a výrazně se překryly také s částí pravicové konzervativní publicistiky. Široce sdílený rámec představovala paralela s Mnichovskou dohodou. Implikovala v zásadě následující charakteristiky.

Obvinění menšiny

Paralela s Mnichovem implikovala obviňující přístup k separatistické menšině – ke kosovským Albáncům. Široce se akcentovaly kontinuita kosovskoalbánského establishmentu

tu s Kosovskou osvobozenou armádou, její užívání teroristických praktik a vazby na organizovaný zločin. Zločinná povaha byla jmenovitě demonstrována na postavě premiéra kosovského státu Hašima Thaciho (*srovnej například Loskot, 2008; Doleček, 2008 a*). Klíčovými slovy, objevujícími se například i v kolektivní petici adresované vládě *Chovejte se jako vláda suverénního státu (Výzva proti uznání Kosova, 2008)*, podepsané řadou levicových poslanců, intelektuálů (Janem Kellerem, Petrem Uhlem, Milanem Nápravníkem) i aktivistů (například z okruhu Ne základnám), pro charakteristiku Kosovců jsou zde „teror“ a „mafie“. Tato slova znamenají odkaz k tomu, co je běžně vnímáno jako klíčová hrozba v oblasti mezinárodní bezpečnosti (teror) a v oblasti kriminality (mafie).

Mnohem méně, spíše zcela okrajově levice pracuje s náboženským aspektem konfliktu s výjimkou některých článků Rajka Dolečka (*Doleček, 2008 a*), u nějž jde navíc o specifický aspekt kontinuity historických křivd a také panslavistických prvků: Albánci přijali islám a byli spoluvinní útlakem křesťanských Slovanů Turky. Levice se ovšem nesnažila vytěžit fakt, jehož si všimla i praviceová prokosovská i protikosovská publicistika, totiž že „v Evropě vznikne nový většinově muslimský stát“ (*Balík, 2008*) a že „půjde o kontrolovanou nezávislost prvního islámského státu v Evropě“ (*Kučera, 2008*); snaha akcentovat tento fakt by se zjevně dostala do rozporu s jejími jinými hodnotami i aktuálními stanovisky. Napříc levic i pravici se ovšem objevují poukazy k vysoké porodnosti Albánců (*Balík, 2008; Doleček, 2008 a*), která navozuje poněkud stigmatizující vysvětlení početní převahy Albánců jejich naznačovanou nižší civilizační úrovní.

Kontextem kosovského separatismu se tak nestal obraz globální islámské hrozby, ale obraz lokální hrozby albánského nacionalismu kombinovaný s obrazem globální separatistické hrozby. V dopise Rajka Dolečka Mirku Topolánkovi je to albánský nacionalismus, který získává označení „agresor“, akcentuje se zde hrozba dominového efektu na celý Balkán: „*Chystá se nový Mnichov, jehož obětí bude Srbsko? Agresor však touto obětí nebude usmířen! Bude časem požadovat obdobné řešení v Makedonii, Černé Hoře, na jihu Srbska, v severním Řecku. Výsledkem tohoto procesu zřejmě bude obnovení tzv. velké Albánie, vytvořené již v průběhu 2. světové války fašisticko-nacistickými silami*“ (*Korespondence petičního výboru s vládními činiteli, 2008*). Kontext balkánského nacionalismu a hrozba rozšiřování jeho zorného pole se zde okamžitě propojují s kontextem druhé světové války, který předjímá hodnocení. I bez tohoto kontextu funguje ovšem jako varování. „*Schválí vláda také vznik Velké Albánie na území Makedonie, Černé Hory a části Srbska? Bude asi muset,*“ píše se v časopisu *Slovácko (Zajíc, 2008)*.

Důraz na albánský kontext není ovšem levicovou kritikou sdílen. Například Petr Uhl zdůrazňuje odlišnou roli Albánců jako jedinou zásadní odlišnost od historické paralely: „*Takový nový Mnichov je ten dnešní Brusel, jen Tirana v něm nehraje úlohu, kterou měl v září 1938 nacistický Berlín. To, že Albánie nehrozí válkou, jako tehdy Hitler, jde ale k tíži těch, kdo nezávislost Kosova schvalují, nemohou se vymlouvat, jako tehdy Chamberlain a Daladier, že zachránili mír.*“ (*Uhl, 2008*.) Odlišnost situace tak pozoruhodně o to více zdůrazňuje vinu západních demokracií – zatímco v konvenčních obrazech Mnichova je neospravedlnitelným postojem Západu ústupek Hitlerovi/nacismu/Berlínu, zde činí ústupek ještě horším absence takového hráče.

Rámec Mnichova vede k zobecnění problému na otázku separatistických menšin. Kosovo je zde představeno jako nebezpečný precedent, který nelze omezovat na balkánský kontext. Argument má dvojí ostří: na jedné straně akcentuje globální nebezpečnost ustupování separatistickým menšinám, na druhé straně podvrací univerzalizmus argumentace stoupců kosovské nezávislosti poukazem k neaplikovatelnosti jejich premis na množinu požadavků stejně oprávněných, jako je nezávislost Kosova: „*Z dalších jednání zahraničního výboru bylo jasné, že se poslanci obávají dopadu nezávislosti Kosova na přezítí Makedonie nebo Bosny a Hercegoviny i na povzbuzení separatistických nálad mezi maďarskou menšinou na Slovensku, mezi Basky či Katalánci ve Španělsku, nemluvě na postoje [sic!] Abcházie a jižní Oseti[e] nebo na Kurdy v Turecku, Iráku apod.*“ (*Výzva proti uznání Kosova,*

2008). Podobný argument byl sdílený, ba stěžejní pro konzervativní odpůrce uznání: „*Proč asi s vyhlášením nezávislosti Kosova mají tak velký problém Slovinci? A Rumuni a Bulhaři? Všechny tyto státy se oprávněně bojí, že etnické menšiny na jejich území – a že jich není málo a že nejsou malé – mohou, povzbuzeny kosovským úspěchem, žádat o totéž. A že na to mnohdy mají mnohem větší právo. V čem se liší případ slovenských Maďarů od kosovských Albánců?... Srbové jsou na Kosovu oproti Albáncům původnější, dokonce jich tam ještě ve dvacátém století bývalo víc, jen je prostě Albánci předešli v porodnosti. Nárok Maďarů na vlastní stát na jihu Slovenska by... byl... logičtější... který balkánský stát nemá své imaginární Kosovo? Nezáskají naději Baskové ze španělsko-francouzského pomezí, že by se taky konečně mohli dočkat? Nemluvě vůbec o Kurdech“ (Balík, 2008).*

Zobecnění kosovského sporu na problematiku menšin umožnilo rozšíření, které se bezprostředně týkalo také hlavního proponenta kosovské nezávislosti – ve varovné prognóze, již lze číst jako sarkasmus, směřuje obavy o územní celistvost i na USA: „*Další velmi reálná nebezpečí pramenící z toho podvodného uznání jsou možné a téměř jisté krvavé následky na mnoha místech světa, kde se četné menšiny budou domáhat uznání samostatnosti (Baskové, Korsičané, Kurdové, Albánci v Makedonii, Řecku, jihovýchodní Černé Hoře, v jižním Srbsku, různé národnosti na Kavkazu, v Indii, Indonésii, Číně, Maďaři v Rumunsku, Slovensku atd.). Nedá si znovu říci i IRA v Severním Irsku? Nepřidají se časem i někteří Hispánci v USA?*“ (Doleček, 2008 b.)

Zobecnění problému na různé k separatismu inklinující menšiny je zároveň pohružkou nedozírnými následky navozovanou obrazy krve a ohně, respektive „*ohnisek napětí*“ (Doleček, 2008 a; Miloslav Ransdorf, in: *Otázky Václava Moravce, 2008 a; Odmítáme jednostranný diktát v otázce budoucnosti Kosova, 2008*). Zároveň ale navozuje jistou morální ambivalenci v kritice kosovských Albánců. Jsou-li totiž činní součástí množiny různých (byť i jen potenciálně) separatistických menšin, včetně těch, k nimž mluví nezaujímají negativní postoj, má to dvojí roli. Na straně jedné mohou negativní charakteristiky kontextuálně přisouzené kosovským Albáncům kontrastovat s morálně silnějšími nároky jiných menšin, které nesáhly k takové míře násilí a nezáskaly si takovou podporu. Na straně druhé může redukce na problém separatismu menšin znamenat odklon od morálního odsudku Kosovců směrem k navození věčného problému separatismu bez ohledu na sympatičnost či nesympatičnost jeho nositelů.

Obvinění západních stoupců uznání

Viníkem stávajícího stavu byly v diskurzu odpůrců uznání rozuměny západní státy a NATO, zejména pak Spojené státy americké. Právě ty jsou obviňovány z vytvoření situace jednostrannou akceptací kosovských požadavků (táhnoucí se až k jednání v Rambouilletu), vynucením těchto požadavků válkou a následně instalací mezinárodního protektorátu). Na USA je kritizována akceptace těch, kteří byli jimi samotnými předtím prohlášeni za teroristy, například v petici *Chovejte se jako vláda suverénního státu (Výzva proti uznání Kosova, 2008)*.

V tomto kontextu mají pak USA roli vůdčího spolupachatele zločinu, a to kvůli tlaku na to, aby se Česká republika jako další na zločinu také podílela. Jak shrnují *Haló noviny* rozhovor se sociálnědemokratickým poslancem Jaroslavem Foldynou: „*[V]yslovil (zřejmě bláhově) určitou naději, že prý i ODS bude hájit právo a historickou sounáležitost a nedovolí, aby z Čechů udělali národ Háchy a Moravce. »Jestli si ministerský předseda a ministr zahraničí přejí, že pojedou na summit NATO a přinesou mu na podnose, že jsme vazalsky uznali loupež století, tak my ji neuznáváme. Budeme protestovat,« bouřil Foldyna. »Amerika dělá nejhroší politiku za posledních 50 let.« Haló novinám pak řekl, že za vším je americký tlak, který vynucuje od států, včetně ČR, souhlas k samostatnosti Kosova. USA nutí naši republiku, aby spoluznala a spolusignovala zločin.« (Jel, 2008.)*

Vedle poukazu ke zločinu a k roli západních států na něm se zde navozuje domyšlení mnichovské paralely: je-li zde Mnichov, musí být přítomen i Hitler. Zčásti tuto roli, byt

nepřesvědčivě – jak již bylo ukázáno výše – sehrávají Albánci – nechybí-li jim však k tomu démoničnost, postrádají hitlerovské proporce. Dělá-li Západ z Čechů „*národ Háchy a Moravce*“, navozuje se zde, že sklouzává z role zrádce (ta není příliš přesvědčivá vzhledem k předchozím vztahům Západu a Srbska) do role (spolu)pachatele.

K tak silné paralele nicméně většinou diskurz proti uznání Kosova sklouzne jen málokdy. Shoda se navozuje poukazem ke shodnému cíli („*sjednocení Albánců, které zatím uskutečnili jen Mussolini a Hitler*“ /Dienstbier, 2008/, či „*ti, co podporují samostatnost Kosova, tedy národního sjednocení Albánců, po bok Mussoliniho, Hitlera, kteří vlastně byli první, kteří umožnili vlastně to národní sjednocení Albánců*“ /Miroslav Ransdorf, in: *Otázky Václava Moravce 2008 a/, podobné navození bylo ukázáno již výše v dopise Rajka Dolečka Topolánkovi) anebo odkazem k označení stavu Kosova (protektorát Západu), které má v českém kontextu emotivně výbušnou funkci odkazu na nacistickou okupaci (Uhl, 2008; Votava, 2008). Odkaz k protektorství ovšem nefungoval výlučně ve vztahu ke Kosovu – mohl být rozšířen na nátlak na straně jedné a na nepřijatelnou servilitu na straně druhé i u jiných aktérů, zejména na vztah západních zemí a České republiky. Jak se uvádí v závěru petice *Chovejte se jako vláda suverénního státu*: „*Žádáme proto vládu, aby ve vlastním zájmu... odmítla krok, který směřuje opačným směrem [uznání Kosova – poznámka autora]. Jeho cílem může být podle našeho názoru jen snaha o uspokojení zájmu současné vládní administrativy velmoci, která chce být české zahraniční politice protektorem.*“ (Výzva proti uznání Kosova, 2008.) Tímto patetickým připodobněním se Bushova Amerika staví do role, v níž útočí nejen na suverenitu Srbska, ale rovněž České republiky.*

Obvinění vlastního politického společenství

Kritika uznání Kosova je primárně zacílena na vlastní politické společenství, přesněji řečeno, dovolává se jeho většinové vůle proti pravicové vládě, která dala najevo ochotu samostatné Kosovo uznat a následně tak i učinila. Argumenty směřující k vlastnímu politickému společenství je možné rozčlenit do tří skupin: 1) ty, které zdůrazňují hodnotu suverenity a mezinárodního práva; 2) ty, které akcentují závazek, který vyplývá z české mnichovské zkušenosti; 3) ty, které zdůrazňují historickou vděčnost Srbsku.

Bratrství suverénů

Jak implikuje už výše uvedený název hlavní petice proti uznání Kosova, jako hodnota, která je ve sporu o uznání Kosova v sázce, je mobilizována suverenita. Suverenita *umožňuje* rozhodnout bez ohledu na to, jak rozhodli ostatní a jak by chtěli, aby se Česká republika rozhodla, má tedy význam *nezávislosti*. Zároveň *zavazuje* k respektování suverenity ostatních, v tomto případě Srbska, má tedy význam *normy*.

Ve druhém sledovaném významu, tedy jako pravidlo, které je třeba neporušovat, se suverenitou argumentovalo především s odkazem na mezinárodní právo (to v textech vystupuje až jako párové dvojice suverenity). Uznání Kosova bylo rámováno jako jeho porušení, a tím i narušení týkající se nejen jednoho případu, ale platnosti této normy obecně. „*Případným uznáním suverenity Kosova a Metohije by vláda České republiky přispěla k popírání platnosti mezinárodního práva, stejně jak to udělala Chamberlainova Británie a Daladierova Francie v případě Mnichovské dohody. Státní hranice nelze měnit silou a bez souhlasu všech zúčastněných stran,*“ začíná petice a následují odkazy na rezoluce Rady bezpečnosti OSN (Výzva proti uznání Kosova, 2008).

Zároveň v prvním sledovaném významu slova je suverenita mobilizována k odmítnutí akceptace Kosova, které je rozuměno jako zahraničnímu tlaku, ba – jak již bylo ukázáno výše – nemá v diskurzu odpůrců žádné jiné rozumné vysvětlení. Pod suverenitou státu přitom zřetelně vystupuje suverenita lidu, právě jeho většiny se proti rozhodnutí politiků odpůrci uznání dovolávají. Suverenita je zároveň tím, co je pošlapáváno na oběti, zároveň tím, co s ní sdílíme, a zároveň tím, co nám umožňuje se své roli vzepřít. Čeští politici, kte-

ří uznali Kosovo, tedy představují pro své odpůrce dvojí hrobaře suverenity – jednak Srbska a jednak vlastní země.

Závazek sdílené zkušenosti

Diskurz odpůrců zdůrazňoval vlastní historickou zkušenost, česká paměť Mnichova v něm stojí jako závazek. Jak uvádí petice proti uznání Kosova: „*Postoj ČR ke kosovskému problému v sobě navíc zahrnuje specifickou zodpovědnost našeho státu před dějinami – vůči právu a spravedlnosti, Srbsku i nám samotným... O správnosti vlastního postoje nerozhoduje počet států, které »samostatnost« Kosovo uznaly, ale vztah k právu a morálce. Země, která zažila Mnichov 1938, která neztratila svoji historickou paměť a která je schopna v sobě nalézt alespoň zbytek mravnosti, nemůže učinit nejbližšímu spojenci to, co sama zažila*“ (Výzva proti uznání Kosova, 2008). Ponechme prozatím stranou pozoruhodného „nejbližšího spojence“ (o něm v další sekci). Povšimněme si především implicitního protikladu mezi vlastní, jedinečnou zkušeností Mnichova a „počtem“ států uznávších samostatné Kosovo. Paměť se stává jistotou, skálou, o níž se lze opřít i proti početní převaze – zakládá její protiváhu, kterou autoři definují jako „*vztah k právu a morálce*“, a ve svém základu je vztahem k pravdě, která má zdroj v historickém kolektivním prožitku.

Tento prožitek zakládá identitu nejen nás, národního společenství založeného na stejné paměti Mnichova, ale také nás s těmi, na něž je analogický prožitek přenesen. Náš postoj k Srbsku může zpětně ovlivnit hodnocení Mnichova – jsme-li jej schopni akceptovat na jiných, nemáme právo si na něj stěžovat tam, kde jsme se jeho oběťmi stali my. Svým současným rozhodnutím o cizím traumatu rozhodujeme i o váze naší vlastní traumatické minulosti. „*Svým dnešním postojem ke Kosovu můžeme legalizovat postup tehdejších účastníků Mnichovské dohody,*“ píše čtenář *Haló novin* (Votava, 2008). Tuto rétoriku, podle níž se Češi stali ve vztahu ke Kosovu Mnichovany, plně sdíleli i pravicoví odpůrci samostatnosti Kosova. To se mohlo personifikovat jako v článku pro internetový deník *Neviditelný pes*: „*Sudety 1938, Kosovo 2008! Tehdy lord Runciman, nyní kníže Schwarzenberg.*“ (Anděl, 2008.) Ještě silnější než individuální obvinění je ale formulace kolektivního závazku: „*Vztah Srbů ke Kosovu je stejný jako náš k Sudetům. I oni jej pojmají za odvěkou součást své identity. A možná ještě víc – snad srovnatelně s tím, jako kdyby nám někdo v osmatřicátém chtěl vzít Prahu, protože je z velké části německá... určitě nesmíme zapomenout na zářít a říjen roku 1938. I tehdy šlo o naplnění neblahé doktríny práva na sebeurčení až do krajnosti. Mnichov dodnes chápeme jako zradu západních spojenců. Po sedmdesáti letech jsme v roli západního spojence my.*“ (Balík, 2008.)

Paměť se stává zdrojem sebeobvinění – právě jako bývalé oběti máme přednostní povinnost nestat se pachatelí. Zpronevěří-li se Česká republika tomuto úkolu, vycházejícímu z vlastní paměti, je to důvod k pocitu zahanbení, jak signalizuje i název článku Václava Klause: „*Jak jsem se styděl*“ (Klaus, 2008).

Historická vděčnost

Ke studu je zde ovšem konkrétní důvod daný nejen osobitostí zahanbeného, ale rovněž osobitostí zahanbujícího. Nejde jen o paměť Mnichova, ale rovněž o paměť česko-srbských vztahů – právě jejich evokace je jádrem Klausova článku. České uznání Kosova je z tohoto hlediska projevem nevděku vůči národu, který poskytl svůj pas Tomáši Garrigue Masarykovi za první světové války a který mobilizoval po sovětské invazi do Československa v roce 1968 (Klaus, 2008). Jestliže v Klausově ohlednutí za důvody k vděčnosti Srbům chybí zmínka o Mnichovu, jiní odpůrci uznání právě solidaritu v době Mnichova akcentovali vzhledem k jejímu významu z hlediska mnichovského zarámování kauzy. Minulost Srbů stála v přímém protikladu k minulosti států, které uznaly Kosovo. Jak se uvádí v petici proti uznání: „*Na rozdíl od občanů těch států, jejichž představitelé v Mnichově podepsali hanebný dokument, bylo připraveno na 50 tis. Srbů narukovat do československé armády a bránit společně s námi Československou republiku. Jedná se o mravní im-*

perativ, jehož porušení bude mít pro politickou kulturu naší země nedozírné následky“ (Výzva proti uznání Kosova, 2008). Mnichov zde poskytuje naprosto konkrétní kompas: Česká republika je zavázána „mrvním imperativem“ vděčnosti vůči Srbům a naopak by měla přinejmenším rezervovaně přistupovat k potomkům těch, kteří podepsali „hanebnou“ Mnichovskou dohodu. Srbsko je v tomto kontextu vnímáno jako jednoznačný následovník celé bývalé Jugoslávie, respektive všech předchozích jugoslávských režimů (naopak kosovští Albánci si nic z tohoto dědictví vděčnosti nenesou).

„Bratrská Jugoslávie“ (Votava, 2008) je v souvislosti se zahanbujícím historickým dluhem, který vůči ní česká společnost má, evokována ve více případech. „Naši odbojářů dobře znají válečné úsilí partyzánů Jugoslávie za 2. světové války. Někteří z nich se tohoto boje za svobodu Jugoslávie osobně účastnili,“ uvádí funkcionář Českého svazu bojovníků za svobodu Jiří Jaroš Nickelli (Integritu Srbska a Kosova nelze trvale zničit novým Mnichovem, 2008). Na stránkách Haló novin se také pozoruhodně připomíná, že Jugoslávská svazová republika (JSR) po roce 1968 „poskytla pomoc tisícům českým občanům, kteří hledali cestu do emigrace“ (Votava, 2008). Vděčnost představuje závazek a porušení tohoto závazku je mnichovským morálním pochybením.

MNICHOVSKÝ PŘÍBĚH GRUZIE

Vstup ruské armády na území Gruzie po předchozím gruzínském bombardování Cchinvali v srpnu 2008 vyvolal v českých médiích i v politické sféře značný ohlas. Krátce po zahájení bojů vydal ministr zahraničí ČR stanovisko, v němž postavil Českou republiku na stranu Gruzie a akcentoval historickou paralelu s rokem 1968 – připomeňme, že se blížilo čtyřicáté výročí sovětské okupace Československa.⁴ Právě tuto paralelu posléze užívala řada novinářů i politiků a byla následně napadena Václavem Klausem, který zdůraznil odlišnost mezi násilným bojem a nevyprovokovaným napadením („Československo tehdy nezaútočilo na Podkarpatskou Rus, invaze nebyla odpovědí na náš útok. Dubček nebyl Saakašvili“ /Nidr, 2008/).

Lze říci, že rámování konfliktu Mnichovem bylo až následnou reakcí na zdůraznění spornosti paralel se sovětskou okupací 1968. Protagonistou tohoto srovnání byl zejména Václav Havel. V jeho promluvách získává užitím paralely s Mnichovem gruzínská krize následující charakteristiky (pro dokreslení budou na několika místech doplněny v mnohém se překrývajícím komentářem Bohumila Doležala).

Obvinění separatistické menšiny

Symetrizace s Mnichovem znamená obvinění separatistické menšiny, která přivádí do ohrožení národní stát, od něhož se chce odtrhnout. Je-li menšina přirovnána k sudetským Němcům v období Mnichova, znamená to zároveň, že jakákoli legitimita nároků, které reprezentuje, je v nejlepším případě zcela druhořadá oproti prostředkům, které používá, a především vzhledem ke kontextu, který svým jednáním spoluvytváří. Signálem této podřadné legitimacy je to, že jsou v daném diskurzu redukovatelní na označení, které kriminalizujícím způsobem popisuje formu jejich aktivit: „bojůvky“. „[T]am je dost silná a myslím, že to už někdo říkal, dost silná analogie i s Mnichovem, že ten argument, že se musí pomoci tomu našemu etniku, které je pronásledované v jiném státě, a ty bojůvky považujeme za legitimní výraz jejich touhy po jakémsi důstojnějším životě, protože je někdo trápí, mučí“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c). Mluví-li se zde o trápení, či dokonce o mučení, užívá se kontextuální ironie, vycházející z podezřelosti kontextu: užívají-li takové metody, jaké užívají, a jsou-li především nástrojem sousední moci k potlačení nám sympatického státu, je jejich utrpení přinejlepším druhotnou záležitostí. Jak doplňuje Bohumil Doležal, „je samozřejmě nespravedlivé srovnávat Putina a Medveděva s Hitlerem, kromě jedné věci: jako jemu, i jim jde o imperiální zájmy jejich velmocí a Osetinci jsou jen užitečným nástrojem v jejich rukou“ (Doležal, 2008). Separatistická menšina je redukována na nástroj, a to na nástroj strany pachatelů. Pokud má sama nějakou vůli, je buď

špatně, nepříjemně artikulována (bojůvkami) nebo zneužita (Ruskem). V obou případech ztrácí relevanci, stává se druhořadým spoluviníkem nebo nástrojem viníka.

Vůči tomuto pojetí separatistické menšiny byl v českém mediálním diskurzu dán do kontrastu příklad jiných separatistických menšin. Logickým kontrastním příkladem byla oproti Jižní Osetii kauza Kosova, v jejímž případě ostatně – jak již bylo uvedeno výše – jeden z táborů v české politické diskuzi užíval rovněž přirovnání k Mnichovu. Diskurz stoupenců Gruzie a zároveň podporovatelů Kosova musel proto obě situace výrazně diferencovat. Odlišil-li Havel jako dvě hlavní hodnoty pro posuzování mezinárodních konfliktů (až překvapivě konvenčně, uvážíme-li jeho časté lidskoprávně globalistické postoje a rétoriku zejména v devadesátých letech) – „(1) respekt k mezinárodně uznaným hranicím a pojmenování agresora a... (2) podpora sebeurčení národů“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c) –, v případě Gruzie položil akcent na první hodnotu, v případě Kosova na druhou. Jako klíčový podpůrný argument Havel použil strádání obyvatelstva: „V případě Kosova ovšem uvědomme si, co se stalo. Tam prostě bylo skoro všechno obyvatelstvo, tři-čtvrtě milionu vyhnáno ze své země. Já tam v té době byl, viděl jsem dokonce ten návrat jejich, to v dějinách nepamatujeme, že by někde bylo tolik lidí vyhnáno ze své země a za půl roku se mohli vrátit... To samozřejmě je velmi smutné, pakliže jsou civilní oběti, ale není to něco srovnatelného s tím ohromným exodem toho obyvatelstva v tom Kosovu, to je opravdu trošku jiný případ“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c).

Rozdíl nespočívá tedy v upření sebeurčení, ale až v míře způsobeného utrpení. Teprve jednoznačná humanitární katastrofa legitimizuje intervenci, která podepře sebeurčení, je-li hož se může dostat primárně obětem křivd. Nižší stupně utrpení jsou „samozřejmě... velmi smutné“, což je ovšem to jediné, co se o nich dá říci, toto utrpení se odehrává pouze v přípustkovém modu, na rozdíl od utrpení kosovských Albánců z něj nic neplyne. Je-li v sázce především sebeurčení samotné, stává se spíše objektem předhazování – takto Havel používá příklad Čečenska, jehož sebeurčení se dovolává v rámci symetrizace s Jihoosetinci: „Jiný případ je ovšem zase Čečensko. Je-li tomu tak, že podporujeme principiálně a všude [sebeurčení národů, potom se musíme ptát, proč to není dovoleno Čečensku“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c). Nezastanou-li se proruští obránci Jihoosetinců práv Čečenců, implikuje Havlova argumentace, představuje jejich kritika pouhé pokrytectví.

Obvinění pachatele

Obvinění separatistické menšiny je naprosto druhotným, z jistého hlediska by bylo možné říci, že pro daný diskurz spíše nepřijemným důsledkem zaujatého stanoviska. Morální akcent jasně směřuje na odsouzení hlavního pachatele, kterým je Rusko. Klíčovým jazykovým prostředkem, jímž se odsouzení dosahuje, je zdůraznění velikosti Ruska a malosti Gruzie a jasně pojmenování jejich vztahu jako agrese. Metaforou pro Gruzii se tak u Havla stane opakovaně „trpaslík“, metaforou pro Rusko „medvěd“. Jejich vztah je popsán buď tak, že „nějaký medvěd přepadne trpaslíka“, nebo tak, že „medvěd šlápl na trpaslíka, kter[ý] ho dávno rozčíljuje, a jestli někdo připravoval jakýsi scénář dopředu, tak to spíše byl podle různých indicií ten medvěd“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c).

Trpaslík jako by ke své negaci poukazoval spíše k obrovi, transformace obra v medvěda ovšem zachovává kvalitu velikostní disproporce a zároveň pracuje s metaforou užívající pro Rusko. Logickou implikací disproporce mezi medvědem a trpaslíkem je přesun záměrů a potažmo odpovědnosti jednoznačně na medvěda. Je to jednoznačně ten větší, o kom se uvažuje v rovině „viny“, o tom menším lze připustit úvahu maximálně v rovině „chyb“: „... že trpaslík provedl různé chybné kroky, může být pravda, má to být předmětem studia historického, politologického, musí se to vědět, ale vždycky je třeba říci, kdo je ten hlavní agresor, kdo je ta oběť“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c). Jasná, binární polarizace implikuje odlišný modus přístupu ke Gruzii a k Rusku: z chyb vyplývá kritika, ale ta má své místo spíše v rovině akademické disputace bez přímé politické relevance („stu-

dia historického, politologického“), zatímco deklarace viny je bezprostřední morálně-politickou povinností mezinárodního společenství.

Funkcí akcentu na rozdíl velikosti je tedy vyvinění, imunizace „trpaslíka“ a jeho zbavení zodpovědnosti. Mnichovský rámec je vhodným morálním podbarvením takového přístupu: ve světle zločinů národního socialismu se poukaz k problematickým aspektům československé národnostní politiky zdá přinejlepším jako nejapná výmluva *appeaserů*. To znovu dokumentuje Bohumil Doležal: „[K]do kritizuje dnešní Gruzii, měl by jedním dechem kritizovat i ČSR anno 1938. Nejsm přitelem Benešovy politiky, ale tohle bych považoval za obludnou čuňárnu...“ (Doležal, 2008).

Obvinění přihlížejících

Poukaz k nesouměřitelné vině Ruska implikuje pro Havla – jak již bylo zmíněno – povinnost mezinárodního společenství jasně pojmenovat viníka a oběť. Aniž by Havel požadoval nějaké konkrétní kroky, které by takové prohlášení implikovalo, je naprosto neústupný v představě, že by mezinárodní společenství mělo říci o situaci tuto pravdu. Pouhá deklarace této pravdy jako kdyby nejen představovala kardinální podmínku ke správnému řešení, ale sama o sobě měla očistný účinek. Samotná snaha prakticky přispět Gruzii bez jednoznačného morálního odsouzení Ruska je nedostatečná.

„Moderátor

Česká vláda už schválila pomoc pro Gruzii ve výši 150 mil. Kč. Evropská sedmadvacítka podle diplomatických zdrojů v pondělí s největší pravděpodobností podpoří zachování celistvosti Gruzie a vyzve obě strany konfliktu k dodržování dojednaná [sic!] Francií jako předsednickou zemí evropské sedmadvacítky. Takový závěr summitu by Václav Havel považoval za dostatečný?

Václav Havel, bývalý český prezident

Já myslím, že je samozřejmě dobré, když takový závěr udělá ten summit, ale zdá se mi, že o malý kousek by to mělo být přeci jen jasnější a zřetelnější, to stanovisko.

Moderátor

Co by mělo být tím kouskem, pane prezidente?

Václav Havel, bývalý český prezident

Pojmenovat agresora...“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c).

Malost zde má zcela odlišnou funkci než v předchozím bodu – ač je požadavek na pojmenování agresora označen jako pouhý „malý kousek“, je to ve skutečnosti právě ten „kousek“, bez něž celek nebude kompletní a pochvalyhodný. Bez jasného pojmenování situace nelze myslet na budoucnost, pouhá orientace na praktickou pomoc nestačí: „*Najednou jsem zaslechl od členů vlády takovou větu, že se už nebudeme zabývat minulostí, kdo to začal, kdo za to může, že se musíme obrátit k té budoucnosti, což je samozřejmě správné obrátit se k budoucnosti, a ta pomoc je bezvadná věc, důležitá, ale nemůžeme se úplně vyhnout otázce, kdo tedy je tím agresorem, to bohužel nejde se z toho takto vylhat“ (Otázky Václava Moravce, 2008 c).*

Nikoli jen zaujmout odlišný názor a odlišně hodnotit, ale dokonce i vyhnout se explicitnímu hodnocení je morálním pochybením, snahou „vylhat“ se z primární morální odpovědnosti říci o situaci pravdu. Samotná pomoc Gruzii (která přitom je fakticky určitým implicitním hodnocením situace) bez zarámování pevným morálním odsudkem Ruska nestačí, izolována jako pouze praktický akt představuje totiž pouhou součást nepřijatelné akceptace lži.

Obvinění vlastního politického společenství

Jestliže tento typ kritiky adresuje Havel té části mezinárodního společenství a české vládě, která s ním zastává obdobný názor a která se liší spíše v míře otevřenosti, lze si snadno představit, oč kritičtější bude k té části českého veřejného mínění, která podobné stanovisko nezastávala. Zde ve světle historické zkušenosti jde o zradu a o přidání se na

špatnou stranu nejen v přítomném konfliktu, ale v nadčasové linii vztahu k sovětské okupaci a k pozápádňování obranné politiky a celkové identity země v devadesátých letech minulého století (mezi těmito dvěma správnými postoji existuje u Havla logická kontinuita, jakkoli čtenář jeho díla ví, že je možné ji formulovat pouze zpětně): „*Já se příznám, že kdybych měl trošku jinou povahu, než mám, tak bych propadl velké depresi, totiž z české politiky. M[n]ě se zdá, že jakoby najednou všechno naše disidentské snažení a všechno, co jsme dělali pro rozšíření aliance, proto, abychom se stali součástí toho západního civilizačního okruhu, že to všechno se nemuselo stát, že jsme se trápili zbytečně...*“ říká Havel v těsném kontextu české pozice ke Gruzii (*Otázky Václava Moravce, 2008 c*).

Gruzie je v tomto kontextu pevně vřazena do kontextu českých národních dějin a správných postojů v nich, ba co víc, špatně zaujatý postoj ke Gruzii má potenciál znehodnotit a otrávit předchozí správná rozhodnutí. Gruzie v tomto kontextu přestává být relativně vzdálenou součástí vnějšího světa, je plně internalizována do českého narativu. Tento narativ je přitom pozoruhodně nemateriální, politické činy a postoje (disidentství, úsilí o vstup do NATO) v něm nemají smysl praktickým dosažením svých cílů (pád režimu KSČ, členství v NATO), ale svým zaujetím, sdílením a pokračováním. Tyto postoje jsou pevně spojeny s osobní identitou nositelů, jejich společenské opouštění je signálem k osobnímu zhroucení, k „velké depresi“ a k pocitu zbytečnosti dosavadního úsilí. Postoj k válce v Gruzii se tak stává implicitním referendem o smyslu dosavadní činnosti Havlem předpokládaného „my“: skupiny vzniklé průnikem mezi disidentstvím a úsilím o vstup do NATO, jejímž je hlavním reprezentantem. Toto referendum má dalekosáhlé důsledky, nejenže je schopno zpětně znesmyslnit dosažené, ale rovněž se hluboce osobně dotýká reprezentanta skupiny. Ten vnímá zaujetí odlišného stanoviska jako nevděk za politickou aktivitu, která představovala oběť, trápení.⁵ Národ neochotný bezpodmínečně solidarizovat s Gruzii a vřadit její příběh do vlastního narativu dobra a zla učiní už jen tímto stanoviskem ze svého zasloužilého představitele bezmála oběť.

V takovém okamžiku vrací gruzínský případ společnost znovu ke svému počátku, napadení Gruzie vrací opět do hry charakteristiky ze symbolického počátku zmíněného souboje dobra a zla, z okupace Československa v roce 1968: „... je část politických sil, nemalá a je část veřejnosti nemalá, která jakoby se najednou přichylovala k názoru, že konečkonců jenom to je bratrská pomoc, že bratrská pomoc je na místě, že se do toho nemáme plést a dýchnul na mě jakýsi duch normalizace a jakéhosi stesku po tom dřívějším medvědí ob[je]vtí“ (*Otázky Václava Moravce, 2008 c*). Na scéně se znovu objevuje medvěd, tentokrát ovšem ne v kontextu gruzínského trpaslíka, ale v kontextu České republiky. Jeho funkce je tentokrát symetrizační a homogenizační – stejně jako využití sousloví „bratrská pomoc“. Použití obou ustavuje stejnost aktéra a praktiky a rovněž stejnost jejich zdánlivých legitimizací: Sovětský svaz (SSSR) roku 1968 splyne s Ruskou federací roku 2008 do podoby medvěda, ospravedlnění „proletářským internacionalismem“ roku 1968 splyne do jedné „bratrské pomoci“ s ospravedlněním ochranou napadaných separatistických menšin roku 2008, okupace roku 1968 splyne do jednoho „objetí“ s invazí do Gruzie. To, co splyne především, je ale morální závadnost stanoviska části české veřejnosti – na příkladu, který je české veřejnosti důvěrně známý a který je již v českém kontextu morálně fixovaný, se ukazuje neakceptovatelnost přístupu ke vzdálené zemi. Ale nejen to – tento přístup ke Gruzii je zároveň hrozbou, nepevnost veřejné pozice signalizuje nepevnost identity a potažmo ochotu ustupovat zlu i v bezprostřednějších volbách, jako je například kauza amerického radaru.

Zdálo by se, že se v tomto závěrečném zhodnocení zodpovědnosti vlastního politického společenství setřel odkaz k Mnichovu – autor se vrátil k paralele s rokem 1968 jakožto osobně zažité, snáze propojující aktéra zla (SSSR a Rusko) a toho, kdo tváří v tvář zlu selhal (část české společnosti). To ovšem neznamená, že by zaujetí správného postoje ke zlu nebylo možné argumentovat rovněž skrze paralelu Mnichova a že by právě tato paralela nebyla na vyšší úrovni obecnosti základem pro kritiku. Zkušenost se zradou ostatních

zavazuje české národní společenství, aby se zrady nedopouštělo, právě památka na vlastní opuštění zavazuje neopouštět. Prohřešek vůči druhému se tak stává zhanobením sebe samého, řečeno slovy Bohumila Doležala glosujícího Klausův postoj ke Gruzii v perspektivě Mnichova: „... je hrozné, když se země s těmi historickými zkušenostmi, o nichž tu byla řeč, svému bývalému a možná i budoucímu hegemónovi ústy svého nejvyššího ústavního činitele sama nabízí jako prodejná děvka“ (Doležal, 2008).

MNICHOVSKÝ PŘÍBĚH AMERICKÉ ZÁKLADNY

V předchozích dvou případech byla mnichovská analogie uplatňována na jasně odlišitelné konkrétní případy relativně vzdálených zahraničněpolitických kauz, které mohly s Mnichovem vykazovat řadu konkrétních podobností. Už samo užití odkazu k Mnichovu jasně souviselo s hodnocením dané kauzy a se zaujatým stanoviskem. Odkaz se v jednotlivých promluvách různě rozvíjel, ale většinou výrazně neproměňoval – označující Mnichov poukazoval ke konstantnímu označovanému.⁶

Spor o radarovou základnu na českém území je zajímavý několika odlišnostmi. Především, odkazy k Mnichovu zde byly užívány nikoli pro relativně vzdálenou zahraničněpolitickou kauzu, ale pro spor týkající se českého území. S odkazy k Mnichovu pracovaly obě strany sporu. Mnichov zde navíc nemůže představovat analogickou naraci k dané situaci, užívá se jako odkaz vystihující ten či onen aspekt problematiky, přičemž spektrum témat, k nimž byly mnichovské odkazy přiřazovány, značně variuje a také se v průběhu času vyvíjí, dokonce do té míry, že pro stoupence radaru se nakonec stane Mnichovanem i prezident státu, který pro ně původně představoval pojistku před novým Mnichovem.

Mnichov odpůrců radaru: „o nás bez nás“

V diskurzu odpůrců radaru souvisely odkazy na Mnichov se dvěma hlavními tématy: s přítomností cizích vojsk na českém území a s přehlížením názoru české veřejnosti. Tento přístup se koncentruje ve slovech Hany Fryjaufové, zastupitelky Skořice na Rokycansku, citovaných *MF Dnes*: „*Je to zase o nás bez nás. Je to druhý Mnichov*“ (Nedvěd, 2007). Stejným způsobem evokuje mnichovskou paralelu předseda KSČM Vojtěch Filip: „*Nyní se ovšem i v našem českém případě chystá jakýsi nový Mnichov. Proti vůli většiny našeho národa má být na našem území umístěna americká základna a radar prvního nasazení. Jde pochopitelně o první krok k obsazení naší země cizími vojsky, protože je logické, že nezůstane jen při tom. Opět jsme se stali obětí zákulisních jednání a rozhodování*» o nás bez nás.“ (Filip, 2007.)

V této rétorice se argument státní suverenity propojuje s argumentem demokratické participace. Suverenita je navozena paralelou Mnichova, v jejímž rámci funguje binární opozice „naše“ (země) x „cizí“ (vojska). Zároveň se slogan „o nás bez nás“, který v původním kontextu signalizoval absenci československé účasti na rozhodnutí o Československu, stává v tomto kontextu kritikou české reprezentace a jejím kontrastováním vůči „většině národa“. Tato reprezentace je posunuta na stranu „cizího“ a nepředstavuje „nás“. „My“ se v důsledku špatné reprezentace ocitá bez zastoupení, a to navzdory tomu, že čeští politici o radaru jednájí. Jejich stanovisko je z „my“ vylučuje, nebo je přinejmenším vylučuje z role jeho reprezentantů. Slogan, který mluvil o nepřítomnosti národa v rozhodnutí, se v souvislosti s kritikou nereprezentativnosti politiků a s požadavkem referenda přenáší na požadavek rozhodnutí formou přímé demokracie.

Mnichov stoupců radaru: připravenost proti Mnichovanům

Mobilizovala-li levice motivy zrazené veřejnosti a cizí okupace, pravice z Mnichova akcentovala především téma opuštění tváří v tvář totalitní (nikoli výlučně nacistické) expanzi, zodpovědnosti za obranu a problematičnosti pacifismu, popřípadě evropské kritiky. Mnichov se objevuje navozen buď v obecnějších paralelách (opuštění, nepřipravenost), nebo naopak s odkazem na konkrétní dílčí obrazy (pacifista, Evropan).

Byl-li v diskurzu stoupenců přítomen motiv „o nás bez nás“, pak měl roli nikoli paralely, ale kontrastu. To ukazuje článek Theodora Marjanoviče *O radar se perou velmocí*, který zároveň používá mnichovskou paralelu jako ukazatel významnosti situace, když uvádí: „*Česko stojí před výhybkou svých dějin, jakou nezažilo od roku 1938... Nikdy v polistopadové době se Česko neocitlo v centru takové mezinárodní tahanice jako nyní. Ba ani dlouho dříve ne... Zbývá tedy až rok 1938, kdy významní evropští hráči dali Československo v plen Hitlerovi.*

Rozdíl mezi Mnichovem a Jincemi na Příbramsku je však zásadní. Zatímco tenkrát na názor Čechů nesešlo, dnes stojí zdejší rozháraná a vleklými spory o vytvoření vlády vyčerpaná scéna před rozhodnutím, které musí učinit sama. A to rozhodnutí bude bez nadsázky výhybkou českých dějin... míček [bude – poznámka autora] u českých poslanců, a ti se budou muset rozhodnout, kterým směrem ho odpálí. Dámy a pánové v poslaneckých lavicích, neselžete a zasmějte jej ve prospěch USA!“ (Marjanovič, 2007.) Právě to, že se Češi mohou vyjádřit, je nejen praktickým projevem odlišnosti, ale rovněž praktickou výzvou k zaujetí správného stanoviska. Právě proto, že na názoru Čechů, respektive jejich parlamentních reprezentantů záleží, měli by rozhodnout vstřícně – zaujetí opačného postoje by bylo „selháním“.

Mnichov především působí jako historické paradigma ohrožení, a tedy jako mobilizace k přípravě na něj. Tím má pochopitelně roli jako protiváha k argumentu odpůrců radaru, že tento radar nereaguje na žádné reálné, vykazatelné nebezpečí. Odkaz k Mnichovu signalizuje nebezpečnost vnějšího světa, a to bez ohledu na to, jakou konkrétní povahu nebezpečí má. Na otázku – „*Co je důvodem ke stavbě radaru?*“ – odpovídá fyzik Jiří Grygar: „*Důvodem je naplnit skautské heslo Bud' připraven. Zkušenost s Mnichovem 1938 je přece dostatečným varováním. Česko nemá takovou armádu a technické možnosti, aby se ochránilo samo. Ve chvíli, kdy bude nebezpečí útoku bezprostřední, by bylo na vybudování přiměřené obrany pozdě. Koho by ještě v roce 1936 napadlo, že o dva roky později přijdeme o Sudety a za tři roky o zbytek státní suverenity?*“ (Citováno dle Chtít, nebo nechťí radar?, 2007.) Téma Mnichova tak nastoluje neurčitou hrozbu, na niž musejí být Češi nachystáni. Slouží jako protiargument k tezi, že radar není reakcí na konkrétní nebezpečí.

Proti tomuto závazku mohou stát partikulární aktéři – tak je tomu zejména u pacifistů, vůči nimž mobilizoval mnichovskou paralelu Václav Havel: „... *takoví ti pacifisté, kteří se proti tomu radaru velmi okatě angažují, že páchají něco stejně nebezpečného, jako pamatujeme pacifismus před Mnichovem. Ono to nakonec vede k větším ztrátám na životech, ta politika těch ústupků, než ten pevný postoj*“ (Otázky Václava Moravce, 2008 b). Spojení aktéra („*pacifisté*“) s chybným postojem v nešťastné minulosti („*pacifismus před Mnichovem*“) snažení aktéra dopředu diskredituje. To je podpořeno dalšími výrazovými prostředky – „*páchají*“ odkazuje ke zločinu, „*nebezpečného*“ prezentuje hrozbu a „*velmi okatě angažují*“ navozuje podezřelost protestů. Je to ovšem právě až odkaz k Mnichovu, co provádí v textu jasnou morální arbitráž. Navození stejnosti je právě tím, co diskredituje aktéra a zároveň přerámovává situaci – je-li dnes pacifismus stejně nebezpečný, implikuje to také, že hrozba, jíž čelíme, je stejně naléhavá a celková situace je právě tak morálně jednoznačná, jako byla ta mnichovská. To je dotvrzeno další větou, která činí z historické zkušenosti Mnichova a ze druhé světové války obecně platné pravidlo.

Motiv Mnichova mohl být mobilizován rovněž vůči evropským státům kritickým k radaru. „*Připomíná mi Édouarda Daladiera, šéfa francouzské vlády, který podepsal Mnichovskou dohodu v roce 1938,*“ uvedl podle italského deníku *La Stampa* Václav Havel na adresu francouzského prezidenta odmítajícího radar (ČTK, 2008). Personální podobnost se odvíjí od podobnosti situace – oba politici jsou představiteli Francie. Paralela Mnichova tak slouží jako delegitimizační připomínka evropského selhání i jako navození argumentu pro radar: západní Evropa se o své střeoevropské sousedy nebyla schopna postarat, což je nejen důvod k orientaci na USA, ale také k nerespektu vůči západoevropské kritice za tuto orientaci. Odkaz k Mnichovu je v tomto kontextu signálem nedostatečnosti Evropy.

Jiným aktérem, který může být stigmatizován mnichovskou paralelou, je veřejné mínění, jehož konstantní většinový nesouhlas s radarem patřil ke klíčovým argumentům odpůrců radaru. Opět bylo možné použít symetrizační analogii, která vyvrátí intelektuální kompetenci i morální oprávněnost veřejného mínění: jestliže veřejné mínění západních států bylo schopné tleskat Mnichovu, lze to použít jako argument pro kritiku veřejného mínění, které dnes odmítá americkou základnu. Tímto prostředkem je možné snížit význam veřejného mínění pro demokracii – ta je v daném diskurzu umístěna nad momentální vrtochy veřejného mínění, je třeba ji chránit i proti němu. To ukazuje text historizujícího publicisty Vladimíra Kučery: „*Opírat se o momentální náladu veřejného mínění není vždy tak docela chráněním demokratických hodnot: v souvislosti se základnami připomeňme kaprice veřejného mínění ve Francii a Velké Británii v době Mnichova. Pánové Daladier a Chamberlain byli »míněním« oslavováni jako mírotvorci. Že tančí na hrobě demokracie v Československu, to obecné múnce ani trochu nepřekáželo. Evropské veřejné mínění získalo krátký a krátkozraký mír. Československo ztratilo demokracii. Lavrov také říká, že nyní nejsme dost demokratičtí, nebereme-li v potaz mínění některých evropských spojenců. Mnichov takové mínění respektoval, užijeme-li kulhavých historických paralel.*“ (Kučera, 2007.) Veřejné mínění se zde ocitá dokonce v párové opozici vůči demokracii. To je podbarveno nejen poukazem k efemérnosti, přelétavosti veřejného mínění v protikladu se stálostí demokratických „hodnot“, ale i kontrastem oslavy (krátkozraké a amorální), spojené dokonce s „tancem“ v souvislosti s veřejným míněním, v protikladu s obrazem „hrobu“ v souvislosti s obrazem demokracie. Právě poučení z Mnichova zde zavazuje nebrat veřejné mínění vážně, po této tragické zkušenosti by to představovalo podobně nepřijatelný přístup jako tanec na něčím hrobě.

Česká společnost jako nesebevědomý a nevděčný Mnichovan

Jazyk Mnichova nemusí ovšem rámovat pouze pozice dílčích aktérů, odkaz k Mnichovu může být určující i pro pozici celých národních společenství. V diskurzu stoupců radaru se podobné rámování objevilo dvakrát: jednou v souvislosti s českou společností, podruhé v souvislosti s Obamovými USA. V obou případech bylo spojeno s navozováním závazku a často též s rétorikou vděčnosti.

Tato figura měla v některých případech podobu obvinění vlastní společnosti. Zpronevěří-li se česká společnost imperativu, který představuje Mnichov, ocitá se na druhé straně pomyslné hranice – z obětí Mnichova se stáváme spolupachateli. Nechceme-li radar, podílíme se na zradě obrany Západu, tedy na něčem analogicky věrolomném, jako byla mnichovská zrada. „*Zvonem zrady houpáme dnes sami,*“ evokuje Karel Steigerwald známou Halasovu báseň (Steigerwald, 2008). „*Dodnes naříkáme, alespoň ti starší, co ještě něco vědí o Mnichovské dohodě, že nás západní spojenci tehdy zradili. Zradili, ale proč? Protože se chovali naprosto shodně jako velká část Čechů dnes*“ (Halška, 2007).

Zpochybňuje-li česká veřejnost význam radaru, dokládá tím podle Alexandra Vondry, že „*Mnichov nás dodneška nepoučil*“ (citováno dle Poučení z Mnichova, 2008). Jedním z důvodů je přitom důsledek Mnichova, „*český komplex*“, spočívající v neschopnosti přímého jednání a jasného slova, v podlomeném sebevědomí: „*... my tady furt někde špekulujem[e], koukáme okolo, kdo na to co řekne, kdo zase to s nám[i] tady co chystá, místo abychom prostě byli schopn[i] se tady jasně, my tady máme nabídku, nemusíme za to platit nic, je to systém, který nás bude chránit, je to jenom jeden radar a my tady o tom vedeme debatu, kde prostě na mě z toho ten mnichovský komplex prostě čouhá každým koutem*“ (Poučení z Mnichova, 2008). Už sama diskuze („*my tady o tom vedeme debatu*“) je zde protikladem správného postoje (rozhodnosti) a dokladem poškozené mnichovským komplexem, nesebevědomí a neschopnosti zaujmout správné stanovisko.

Důsledky takového postoje přitom popisuje rétorika Václava Havla: patří k nim oslabení právě těch, jimž vděčíme za svou svobodu. Krátkozraká česká veřejnost se chová ne-

vděčně vůči těm, kteří ji několikrát zachránili. Jestliže Američanům vděčí Češi za trojí osvobození během dvacátého století, je od nich projevem nevděku, že odmítají posílit společenství svazky: „*Američané od nás poprvé něco chtějí. Vždycky jsme chtěli my něco od nich. Chtějí od nás maličkost a my najednou začínáme dělat drahoty... to je první výrazný případ, kdy máme šanci vyjít vstříc našemu spojenci. Mě trochu rozčiluje, že desítky let stovky tisíc lidí mlčeli k tomu, že tady jezdí desítky tisíc sovětských tanků... Proti tomu nezazněl jediný hlas. Ve chvíli, kdy přišla svoboda, mimo jiné rovněž díky Američanům, a my smíme bez potrestání mluvit cokoliv, tak najednou váháme a demonstrujeme tím nějakou naši domnělou suverenitu.*“ (Otázky Václava Moravce, 2008 b.)

Správná odpověď na americkou nabídku se předpokládá, je daná dopředu historickými závazky, nikoliv aktuální politickou diskuzí – ta je přinejlepším nadbytečná a přinejhorším škodlivá, protože produkuje váhání a riziko, že v ní zvítězí špatné stanovisko. Blahovolnost amerického spojence vynikne ve srovnání se SSSR a s jeho vojenskou přítomností – toto srovnání také umožňuje výrazně delegitimizovat protesty. Suverenita je „domnělá“ nikoli snad v tom smyslu, že by neexistovala, ale že je podle Havlova diskurzu podepřena dětinským gestem, které ji nepotvrzuje, ale naopak ohrožuje. Nevděk ke spojenci jako morálně špatná volba je zároveň volbou prakticky scestnou.

Sousloví „[m]ě trochu rozčiluje“ navozuje osobní povahu prožívání postoje české společnosti – Havel (jako reprezentant správného postoje vůči sovětské okupaci a zároveň stoupenec, ba architekt spojenectví s USA) užívá figuru, která signalizuje osobní vztah k tomu, že ta část společnosti, která neměla odvahu vzdorovat v době, kdy to přinášelo rizika, vzdoruje nyní, kdy je to bez rizik. Spor o zahraničněpolitickou orientaci se touto rétorickou figurou redukuje na morální výčitku týkající se odvahy.

Jak již bylo uvedeno v části věnované Gruzii, je zaujetí špatného (v tomto případě nevděčného) stanoviska zároveň nevděkem vůči postdisidentské a prozápadní elitě, vůči Havlovi a jeho spolupracovníkům, kteří se „trápili zbytečně“. Motiv nevděku se však může dynamizovat ještě výrazněji.

Amerika a její „malý Mnichov“

Právě to se stalo poté, co Spojené státy americké za Baracka Obamy dočasně pozastavily úvahy o protiraketové obraně, a tím i o vybudování amerického radaru. Toho, že USA nakonec od projektu ustoupí, se česká pravicová politika a publicistika obávaly a dopředu před tím Spojené státy americké varovaly. Mobilizovaly přitom rétoriku vděčnosti opačným způsobem, než jaký byl použit vůči české veřejnosti. Již během své návštěvy v USA v listopadu 2007 řekl Alexandr Vondra o možnosti nevybudovat americký radar v České republice, že „by to vyslalo špatný signál do jeho země poté, co jeho vláda tak usilovně lobbvala za domácí souhlas s projektem. »Měli byste být vůči svým spojencům seriózní,« řekl AP. »Bojujeme a investujeme mnoho kapitálu.«“⁷ (Citováno dle AP, 2007.) Česká pravicová politika zde nepožadovala vděčnost domácího publika ve vztahu k zásluhám USA, ale publika ve Spojených státech amerických, a to ve vztahu k vynaloženému (politickému) kapitálu vůči domácímu publiku. USA v tomto diskurzu nemohou rozhodovat o své bezpečnostní politice samostatně, musejí brát ohled na politickou pozici svých podporovatelů ve spojeneckých státech.

Právě tento tón následovala část české publicistiky počátkem roku 2009, kdy se po nástupu Obamy stalo zpochybnění amerického protiraketového deštníku reálnou možností, která se posléze i realizovala. S obrazem Mnichova spojil tuto rétoriku vděčnosti v *MF Dnes* Viliam Buchert. Ten obrazem Mnichova zarámoval už název svého krátkého komentáře k návštěvě Obamy v Praze: „*Přijede Mesiáš Obama s malým Mnichovem?*“ (Buchert, 2009.) Už jen přezkoumání a ověření projektu prohlásil za zradu spojence, a to vzhledem k politickému času v České republice: „*Podle mnoha indicií Obama protiraketovou obranu nepotopí (to ani nemůže). Ale jeho vláda chce dál celý projekt studovat, ověřovat, zkontrolovat a až pak se definitivně rozhodnout, zda radar u nás chce, či nechce.*

Jak dlouho bude hledat řešení? Rok? Dva? Možná ještě déle. Pro politiky, kteří radar podporovali proti současné opozici i proti většině veřejnosti, to může být nepříjemná zpráva, protože kvůli základně dali v sázku hodně. A za několik týdnů mohou vypadat jako přitroublí žáčkové, kteří se nedokázali zorientovat.“ (Buchert, 2009.) Takové vydání politika všanc jeho opozici by bylo „selháním a malým Mnichovem“ (Buchert, 2009).

Nevděk se přenáší z úrovně jednotlivých národních společenství na úroveň jednotlivých politických uskupení a skupin politických vůdců. USA nemají za co být vděčné České republice, měly by ale být vděčné skupině politických vůdců, která hájila jejich zájmy. Měly by jí být vděčné až do té míry, že nebudou své zájmy přehodnocovat tam, kde by to mohlo ony vůdce ohrozit – jinými slovy řečeno, měly by jim být vděčné do té míry, že to převáží jejich aktuální percepci vlastních zájmů.

Role mnichovského Hitlera v proradarové rétorice přejalo Rusko. Amerika je zpočátku vzývána jako alternativa vůči Mnichovu, rétorika Mnichova implicitně připomíná historické selhání Evropy a v tomto kontextu představuje argument pro preferování Ameriky. Zklame-li ale očekávání, která jsou do ní vkládána, může na ni být kategorie Mnichova rovněž uplatněna – byť s jistým zmírněním, signalizovaným slovem „malým“, které ukazuje, že USA stále představují naději a stále mají šanci se v očích české pravice svým chováním rehabilitovat.

* * *

Mnichovská analogie prokázala v české veřejné diskuzi posledních let značnou adaptabilitu a dostupnost. V roli nacistů se vystřídala Albánie, Rusko, Írán a USA; západními Mnichovany pak byli Evropané, Nicolas Sarkozy, pacifistické hnutí, Barack Obama, USA obecně, svět obecně a rovněž (nejčastěji) česká vláda a česká veřejnost. Příležitostně bylo možné z domácích zdrojů obsadit i vedlejší roli lorda Runcimana, a to Karlem Schwarzenbergem.

Odlíšnosti v jednotlivých užitích mnichovské analogie jsou propastné. Jak již bylo uvedeno, tento rámec může být uplatněn nejen odlišnými silami v odlišných kauzách, ale dokonce i protikladnými politickými silami v jedné a té samé kauze. I přesto lze v použitých obrazech Mnichova vysledovat několik styčných bodů.

Na prvním místě to je poukaz k suverenitě. Suverenita státu a národa je evokována obrazem jejího pošlapání, právě k ní poukazují všechny případy užití Mnichova – ať už jde o obranu suverenity malých států (Srbska, Gruzie) před vojenskou invazí a územním okleštěním či o zpochybnění nebo naopak zajištění suverenity umístěním amerického radaru. Suverenita má charakter normy, přičemž použití analogie dává této normě absolutní status – nezáleží na tom, čím konkrétně byla norma porušena, z jakých důvodů a v jakém kontextu, nejde o povahu toho kterého přestoupení, ale o sám jeho fakt, který je neakceptovatelný, protože ohrožuje další trvání normy.

Suverenita historicky vznikla svého druhu jako prostorové omezení pravdy, jak manifestuje heslo *cuius regio, eius religio* (srovnej například Barša – Císař, 2008; Schmitt, 2003; Schmitt, 2007). Suverenita evokovaná obrazem Mnichova je z tohoto hlediska poněkud paradoxně naopak spojena s představou o pravdě: obrana suverenity je zároveň obranou oprávněného nároku, který lze odkázat k právu a k morálce. To přitom neplatí jen pro Havla, pro nějž je téma pravdy v politice klíčovým, ale i jeho protihráči, například odpůrci uznání Kosova, chápou obranu suverenity jako klíčovou morální normu a potažmo jako obranu pravdy (vyplývající z mezinárodního práva a z historické zkušenosti) proti manipulacím.

Tato pravda souvisí s rozměry: je obranou malých (ať už jde o Gruzii nebo o Srbsko, popřípadě o Českou republiku samotnou) proti velkým. „Trpaslíci“ stojí v tomto diskurzu proti „medvědům“, suverenita i těch nejmenších proti potenciálním „protektorům“. Velikost se ve sledovaných kauzách druzí s rolí obětí – Srbsko i Gruzie jsou vnímány jako objekty agrese, jejich vlastní agresivní chování je přinejmenším bagatelizováno. Už pouhá

velikostní asymetrie přináší jasné rozuzlení v otázce viny: ve sporu malých s velkými přechází vina i zodpovědnost téměř automaticky na velké. Jakkoli diskurzy Mnichova akcentují obranu malých států a zdůrazňují jejich suverenitu, zároveň paradoxně umenšují relevanci jejich suverénních rozhodnutí pro morální a politické posouzení situace. Chování srbské většiny ke kosovské menšině či roli Gruzie na rozpoutání války umožňuje odkaz k Mnichovu přehlížet podobně milosrdně, jako převládající český obraz Mnichova dovoluje přehlížet předcházející problematické aspekty česko-německého soužití v první Československé republice. Malí jsou v diskurzu Mnichova vždy nevinní.

Pravda má své hájemství v paměti partikulárního společenství, která je ovšem univerzalizovatelná jako poučení pro celé lidstvo. Pokud však lidstvo selže v přijetí tohoto poučení, má ovšem primární zodpovědnost za jeho udržení český národ jako ten, jehož se Mnichov přímo dotkl. Mnichovská lekce tak může být nejen nástrojem pro vymezení vůči vnějšku nebo jeho částem (které opět sklouzávají do „mnichovanství“), ale především silným zdrojem pro výčitky vůči zbytku vlastního společenství, pokud se zpronevěřilo svému výsadnímu postavení strážců mnichovského odkazu či popřípadě zavrhlho nositele tohoto odkazu ve svém středu.

Mnichovská analogie může sloužit k identifikaci se vzdáleným – tato identifikace má ovšem dvě specifické vlastnosti: 1) tenduje k jednostrannosti, protože přiřazuje k jasně polarizovanému příběhu; 2) může mít sklon k nadřazenosti, neboť nositelem a znalcem příběhu je národní „my“, které může odmítnout i dosavadního spojence, zpronevěřili-li se (případ Obama). I tak je nicméně míra identifikace, již mnichovská paralela nabízí, velmi silná. Umožňuje mimo jiné vyměnit role a ze Srbů, z Gruzinců či z Američanů udělat Čechoslováky a z Čechů Mnichovany.

Mnichovská paralela je prostředkem depolitizace. Už její použití vyjadřuje kritický postoj k samotné existenci problému, který vyžaduje tak silné označení, a potažmo k existenci politického sporu o tak jednoznačné pravdě. Přiřazení k morálně jednoznačnému případu z minulosti má funkci omezení možností politického posouzení (*pro diskuzi moralizace jako podoby depolitizace srovnaj Barša – Slačálek – Stöckelová, 2010*).

Je zajímavé, že zde se podoby této depolitizace pravice a levice (mám-li pod první označení shrnout hlavní proud podporovatelů Gruzie v konfliktu s Ruskem a stoupenců amerického radaru na českém území, zatímco pod druhé hlavní proud odpůrců uznání Kosova a umístění amerického radaru na českém území) významně vzájemně rozcházejí a zároveň se samy shodují napříč případy. Pravicová reakce je *elitistická*, levicová reakce *účelově přímodemokratická*. Elitismus vyjadřuje pohoršení nad tím, že spor vůbec vznikl, že se váhá a diskutuje namísto rychlého správného rozhodnutí, které by snad ani nemělo být samostatným rozhodnutím, spíše by mělo vyplývat z předchozí, jasně nastavené tendence. Zároveň zdůrazňuje privilegovanou znalost, zkušenost a zásluhy konkrétní elitní skupiny, jejíž zásluhy jsou špatným postojem veřejnosti nebo spojence zneuznány (ať už jde o bývalé disidenty, vůči nimž je nevděčná česká společnost, nebo o české pravicové politiky, k nimž se zachoval nevděčně americký prezident Obama). *Účelová přímá demokracie* využívá mnichovský motiv „o nás bez nás“ ke kritice politické reprezentace. Proti té se staví vůle většiny společnosti (ať už většiny, která nechce radar, nebo většiny, která nesouhlasí s uznáním Kosova). Tu mají politici buď brát v úvahu a naslouchat jí při svém rozhodování, nebo jí dokonce mají uvolnit prostor a nechat rozhodnutí na referendu. Účelová je tato přímodemokratičnost proto, že je uplatňována jako sekundární argument, a to proto, že se aktéři domnívají, že většina lidí je na stejné straně jako levice v oněch konkrétních zápasech.

Shrnu: Symbolické centrum Mnichov v českém kontextu fungovalo jako zdroj rámců, které byly využity k mobilizaci různými aktéry pro zcela odlišné kauzy. Shodným momentem byla rétorická intenzita, kterou mnichovské rámce poskytovaly a jež cílila k depolitizaci prostřednictvím morální jednoznačnosti odkazu. Styčným bodem zde byl rovněž akcent na suverenitu, což souvisí s českou pamětí Mnichova (narušení suverenity

Československa) a poněkud kontrastuje s nejčastějším užitím paralely s Mnichovem v mezinárodním diskurzu, kde Mnichov slouží zejména jako legitimizace intervencí, a tedy narušení suverenity.

¹ K výjimkám patří výrok Václava Klause, který se jinak tomuto typu analogií spíše vyhýbá, o tom, že je „dábelské“, že klíčová schůzka evropských zemí k finanční krizi proběhla ve stejném složení států jako Mnichov (Nedělní partie s prezidentem republiky, 2008), či výrok Karla Schwarzenberga, který v tvrzení, že Česká republika nezládně předsedat Radě EU, nalezl „tlumené ozvuky nechvalně proslulého popisu Československa z úst Nevilla Chamberlaina“ (Schwarzenberg, 2009).

² S jistou polemickou vyhrčeností jsem tuto analýzu naznačil již v jiném textu, kde jsem v této souvislosti mluvil o převládání cizích kauz do českého historického narativu jako o českém „narcismu“ (Slačálek, 2009 b). Tam jsem se také dotkl některých případů, které zde podrobněji analyzuji.

³ Celkový počet analyzovaných článků byl 92, jejich kompletní seznam je k dispozici na vyžádání u autora.

⁴ Zatímco předechozí dvě stanoviska Ministerstva zahraničních věcí (MZV) byla vyvážená a vyzývala obě strany konfliktu k zastavení bojů, následně, uvozené informací, že ministr zahraničí přerušil kvůli konfliktu svou dovolenou (a tím implicitně naznačující vyšší váhu oproti předcházejícím stanoviskům), slovy ministra informovalo, že Česká republika stojí na straně Gruzie a že se jí dotýká to, že k útokům dochází právě v době, kdy si svět připomíná čtyřicáté výročí sovětské invaze.

⁵ Tuto figuru z českých politických dějin známe, nejlépe na postavě Karla Kramáře (srovnej Lustigová, 2007; též Slačálek, 2009 a).

⁶ K souboji dvou obrazů Mnichova bychom se patrně dostali tehdy, pokud bychom přešli od sporu o uznání Kosova ke sporu o bombardování Jugoslávie v roce 1999. To je ostatně patrné i z mezinárodního kontextu (srovnej Hehir, 2006).

⁷ „... it would send a poor signal to his country, after his government has lobbied so hard for domestic approval of the project. »You have to be serious with the allies,« he told AP after the event. »We are fighting and investing a lot of capital.«“

Literatura

- Ashley, Richard K. (1989): *Living on Border Lines: Man, Poststructuralism, and War*. In: Der Derian, James – Shapiro, Michael J. (eds): *International/Intertextual Relations: Postmodern Reading of World Politics*. Lexington: Lexington Books, 1989, s. 259–291.
- Barša, Pavel – Císař, Ondřej (2008): *Anarchie a řád ve světové politice: Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál, 2008.
- Barša, Pavel – Slačálek, Ondřej – Stöckelová, Tereza (2010): *Od roztržky ke sporu*. In: Bělohorský et al.: *Kritika depolitizovaného rozumu: Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Všeň: Grimmus, 2010, s. 195–212.
- Beneš, Vít (2008): *Diskurzivní analýza*. In: Drulák, Petr a kolektiv (2008): *Jak zkoumat politiku: Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál, 2008, s. 92–124.
- Beneš, Vít (2010): *Czech EU-heretics. Paper prepared for the conference Inclusion completed, adaptation successful? – What divides new and old members in the European Union, 6 years on?* Central European University, Budapest, 14th May 2010.
- Billig, Michael (1995): *Banal Nationalism*. London: SAGE, 1995.
- Campbell, David (1998): *Writing Security: United States foreign policy and the politics of identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- Druckmann, James N. (2001): *On the Limit of Framing Effects: Who Can Frame?* *The Journal of Politics*, Vol. 63 (2001), No. 4, s. 1041–1066.
- Fairclough, Norman (1989): *Language and Power*. London: Longan, 1989.
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge, 2003.
- Foucault, Michel (2006): *Je třeba bránit společnost*. Praha: Filosofia, 2006.
- Gamson, William et al. (1992): *Media Images and the Social Construction of Reality*. *Annual Review of Sociology*, Vol. 18 (1992), s. 373–393.
- Goffman, Erving (1986): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Boston: Northeastern University Press, 1986.
- Havelka, Miloš (2001): *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.
- Hehir, Aidan (2006): *The Impact of Analogical Reasoning on US Foreign Policy Towards Kosovo*. *Journal of Peace Research*, Vol. 43 (2006), No. 1, s. 67–81.
- Heimann, Mary (2009): *Czechoslovakia: The State That Failed*. New Heaven – London: Yale University Press, 2009.
- Holý, Ladislav (2010): *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON, 2010.

- Khol, Radek (2004): Česká bezpečnostní politika. In: Pick, Otto – Handl, Vladimír (eds.): Zahraniční politika České republiky 1993–2004: Úspěchy, problémy a perspektivy. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2004.
- Khong, Yuen Foong (1992): Analogies at War: Korea, Munich, Dien Bien Phu and the Vietnam Decision of 1965. Princeton – New Jersey: Princeton University Press, 1992.
- Kornprobst, Markus (2007): Comparing Apples and Oranges: Leading and Misleading Uses of Historical Analogies. Millennium – Journal of International Studies, Vol. 36 (2007), No. 1, s. 29–49.
- Lustigová, Martina (2007): Karel Kramář: První československý premiér. Praha: Vyšehrad, 2007.
- Nelson, Thomas E. – Oxley, Zoe M. (1999): Issue Framing Effects on Belief Importance and Opinion. The Journal of Politics, Vol. 61 (1999), No. 4, s. 1040–1067.
- Schmitt, Carl (2003): The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europeum. New York: Telos Press, 2003.
- Schmitt, Carl (2007): Pojem politična. Praha – Brno: OIKOYMENH – Centrum pro studium demokracie a kultury, 2007.
- Slačálek, Ondřej (2009 a): Karel Kramář jako objekt výsměchu české pokrokové inteligence. In: Karel Kramář (1860–1937): Život a dílo. K vydání připravili Jan Bílek a Luboš Velek. Edice: Moderní dějiny. Suplementum 2. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR v nakladatelství Historický ústav, 2009, s. 586–594.
- Slačálek, Ondřej (2009 b): Narcismus jako jazyk české zahraniční politiky. In: Kořan, Michal a kolektiv: Česká zahraniční politika v zrcadle sociálně-vědního výzkumu. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009, s. 240–260.
- Tesař, Filip (2009): Balkánský rozměr české zahraniční politiky. In: Kořan, Michal a kolektiv: Česká zahraniční politika v roce 2008: Analýza ÚMV. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009.

Dokumenty

- Anděl, Michael (2008): Srbské volby, kosovský Mnichov, Izrael a pravcoví Piláti. Neviditelný pes, 16. 2. 2008.
- AP (2007): Czech official says missile defense project will keep U.S. engaged in Europe. AP, November 15, 2007, <http://www.iht.com/articles/ap/2007/11/15/america/NA-GEN-US-Czech-Republic.php>
- Balík, Stanislav (2008): Naše nezávislé Kosovo. Brněnský deník, 18. 2. 2008.
- Buchert, Viliam (2009): Přijede Mesiáš Obama s malým Mnichovem? MF Dnes, 27. 2. 2009.
- ČTK (2008): Havel: Sarkozy mluví rychleji, než myslí. Lidové noviny, 24. 11. 2008.
- Dienstbier, Jiří (2008): Rukojmím Kosova je nejen léta vydírané Srbsko. Právo, 8. 1. 2008.
- Doleček, Rajko (2008 a): Proč je uznání „Kosovské republiky“ nezákonné. Haló noviny, 26. 3. 2008.
- Doleček, Rajko (2008 b): Schwarzenberg chce uznat Kosovo 2. dubna. Haló noviny, 25. 3. 2008.
- Doležal, Bohumil (2008): Nehledejme falešné analogie ke Gruzii. Neviditelný pes, 25. 8. 2008.
- Filip, Vojtěch (2007): Varování z „Mnichova“. Haló noviny, 29. 9. 2007.
- Halška, Robert (2007): Češi, Mnichov, americký radar. Neviditelný pes, 30. 1. 2007.
- Chtít, nebo nechtít radar (2007)? MF Dnes, 1. 9. 2007.
- Integritu Srbska a Kosova nelze trvale zničit novým Mnichovem (2008). Haló noviny, 13. 2. 2008.
- Jel (2008): Održení Kosova je loupeží století. Haló noviny, 3. 4. 2008.
- Klaus, Václav (2008): Jak jsem se styděl. iDnes, 24. 5. 2008, http://zpravy.idnes.cz/vaclav-klaus-jak-jsem-se-stydel-dm2-/domaci.asp?c=A080524_112500_domaci_klu
- Korespondence petičního výboru s vládními činiteli (2008). Petice na obranu mezinárodní morálky, norem mezinárodního práva, zvláště Charty OSN a rezoluce Rady bezpečnosti OSN v Ostravě, dne 11. ledna 2008. Haló noviny, 26. 2. 2008.
- Kučera, Rudolf (2008): Vyhlášení Kosova bylo sporné, ale nezbytné. Český rozhlas 6, 23. 2. 2008.
- Kučera, Vladimír (2007): Když car káže demokracii. MF Dnes, 24. 2. 2007.
- Loskot, Tomáš (2008): Státoprávní mouchy aneb Když platná rezoluce neplatí. Právo, 19. 2. 2008.
- Marjanovič, Teodor (2007): O radar se perou velmoci. MF Dnes, 22. 2. 2007.
- Nedělní partie s prezidentem republiky (2008). TV Prima, 26. 10. 2008. Záznam v databázi Anopress. Praha: Anopress IT, 2008, <http://www.anopress.cz/Web/PagesFree/Home.aspx>
- Nedvěd, Jaroslav (2007): Radar? Vášně, fakta, dohady. MF Dnes, 7. 3. 2007.
- Nídr, Tomáš (2008): Klaus: Případ Kosovo uvolnil Rusku ruce. MF Dnes, 15. 8. 2008.
- Odmítáme jednostranný diktát v otázce budoucnosti Kosova (2008). Haló noviny, 19. 1. 2008.
- Otázky Václava Moravce (2008 a). Česká televize, 17. 2. 2008.
- Otázky Václava Moravce (2008 b). Česká televize, 23. 3. 2008.
- Otázky Václava Moravce (2008 c). Česká televize, 31. 8. 2008.
- Poučení z Mnichova (2009). Názory a argumenty. Český rozhlas 6, 30. 9. 2009.
- Schwarzenberg, Karel (2009): Evropskou unii čeká sblížení s Ruskem. MF Dnes, 7. 1. 2009.
- Steigerwald, Karel (2008): Zvonem zrady houpáme dnes sami. MF Dnes, 12. 9. 2008.
- Uhl, Petr (2008): Uznáme Kosovo protiprávně? Právo, 18. 2. 2008.
- Votava, Přemysl (2008): Samostatné Kosovo a Mnichov 1938. Z redakční pošty. Haló noviny, 21. 2. 2008.
- Výzva proti uznání Kosova (2008). Britské listy, 4. 4. 2008.
- zah (2008): Kosovo jako Mnichov? Ano i ne, psal Klaus šéfovi KSČM. MF Dnes, 23. 2. 2008, s. 6.
- Zajíc, Blažej (2008): Schválí dodatečně také Mnichovskou dohodu? Slovácko, číslo 13 (2008).

Poznámka

Autor by rád na tomto místě poděkoval editorovi a editorce tohoto čísla za jejich spolupráci a podnětnou kritiku první verze textu, dále třem anonymním oponentům za jejich inspirativní připomínky, Pavlu Baršovi za stimulující diskuzi nad rukopisem tohoto textu a Vendule Prokúpkové za pomoc s rešeršemi, bez nichž by tento text nemohl vzniknout.